

*Ову свеску „Нашеї језика“
Уредништво и колеїе посвећују
др Мирославу Николићу,
сараднику Института за српски језик САНУ,
професору Катедре за српски језик са
јужнословенским језицима Филолошкої факултета
Универзитета у Београду и дугогодишњем члану
Уредништва часописа „Наш језик“ и његовом
главном уреднику од 1996. до 2005. године,
поводом 70 година живота.*

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVIII

Св. 3–4 (2017)

САДРЖАЈ

Библиографија радова проф. Мирослава Николића (ВЕСНА Ј. ЛОМПАР) 1–8

С т у д и ј е и ч л а н ц и

- Семантичка анализа два покрајинска израза из Вукове збирке српских пословица (НАТАША С. ВУЛОВИЋ)9–17
- Негативна маркираност придева на *-ав* у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ)19–30
- Глаголски полукалковски турског порекла у српском књижевном језику (МАРИЈА С. ЋИНЂИЋ)31–38
- О питањима проучавања глагола без видског парњака (САЊА Ж. ЋУРОВИЋ)39–47
- Значај очуваности деминутивног суфикса *-ка* за историју српског језика (РАДМИЛА В. ЖУГИЋ)49–56
- Један прилог историји српске лексикографије (*Рукописна збирка народних речи* В. С. Караџића у грађи за Речник САНУ) (НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ)57–65
- Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (*-ћи*) и прошлог (*-вши*) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику (ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ)67–75
- Опште и нормативне особености неких глагола на *-(j)ећи*, одн. *-ићи* према *Речнику српског језика* под редакцијом М. Николића (ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ)77–92
- Обрада префикса у вишетомним описним речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ)93–105

Садржај

О називима и основним карактеристикама сорти винове лозе у Војводини (БРАНКИЦА Ђ. МАРКОВИЋ)	107–114
Морфологија у српским граматикама прве половине 19. века (АНА З. МАЦАНОВИЋ)	115–123
Нова именовања слатководних риба у српском језику (АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ)	125–134
Дискурсне формуле у речнику српскога језика (БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ)	135–142
Виле у Речнику САНУ (ВАСА Б. ПАВКОВИЋ)	143–148
Кога је рода именица <i>Пешићер</i> ? (МИЛИЦА Н. РАДОВИЋ ТЕШИЋ)	149–155
Из лексике ливадарства у говору Срба доњег Ливањског поља (НИКОЛА И. РАМИЋ)	157–163
Корајска <i>Дивица</i> и даљинска асимилација вокала (СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ)	165–168
Лексеме за именовање особа мале главе у говорима сврљишког краја (АНА Р. САВИЋ ГРУЈИЋ)	169–176
О глаголској префиксацији и префиксима (РАДОЈЕ Д. СИМИЋ)	177–189
Видски портрет глагола <i>везати</i> у српском језику (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	191–200
Грађа за Речник САНУ – благо које треба сачувати (о дигитализацији листића) (РАДА Р. СТИЈОВИЋ)	201–207
Три незабилежена глагола (СРЕТО З. ТАНАСИЋ)	209–215
Значења множинских облика градивних именица (ДИНА П. ТОМИЋ АНИЋ)	217–228
О збирности именица типа <i>азбука</i> , <i>аџилеџика</i> , <i>номенклаџура</i> , <i>ономасџика</i> и сл. у српском језику (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	229–237
О сврсисходности изразâ <i>(с) обзиром (на њо) да</i> и <i>(с) обзиром на</i> (ЈОВАН М. ЧУДОМИРОВИЋ)	239–248

УДК 811.163.41'367.625.43

ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 13. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

УПОТРЕБА РАДНИХ ПАРТИЦИПА (ГЛАГОЛСКИХ
ПРИДЕВА) САДАШЊЕГ (-ЋИ) И ПРОШЛОГ (-ВИИ)
ВРЕМЕНА И ОДНОС ПРЕМА СРОДНИМ ПОЈАВАМА У
САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају радни партиципи (глаголски придеви) садашњег (-ћи) и прошлог (-виш) времена и однос према сличним формама придева са партиципским квалификативно-глаголским значењем. У првом делу рада дат је осврт на термин *ілаіолски ірідев* и литературу о партиципима, а потом су на основу примера из писаних текстова анализирани прво радни партицип садашњег времена на -ћи, а затим радни партицип прошлог времена на -виш. Уз анализу граматичких континуаната некадашњих партиципа у савременом српском језику, у раду су анализирана сродна образовања, пре свега код придева на -ћи од глаголских основа, у којима се очитује партиципска семантика.

Кључне речи: радни партиципи (глаголски придеви), придеви са партиципским квалификативно-глаголским значењем, граматика, норма, српски језик.

1. Термин *радни партиципи* употребили смо да њиме означимо активна партиципска образовања у форми радних глаголских придева, који се, као што ћемо у раду показати, у функционално маркира-

* vladjovanovic@hotmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ним контекстима савременог српског језика употребљавају поред актуелног радног глаголског придева прошлог времена на *-о*, *-ла*, *-ло*, као континуанта партиципа перфекта П.¹ Уз кратак опис језичке појаве на основу примера из извора који припадају савременом књижевнојезичком стању и осврт на невелику литературу о овом питању, циљ рада је истражити функционалностилску распрострањеност језичке појаве, као и граматичко-стилски и нормативни статус поменутих партиципа из угла савремене српске књижевнојезичке норме.

2. У савременом српском језику и стандардној српској граматичкој некадашњи партиципски систем који је постојао у времену до званичног прихватања Вукове књижевнојезичке реформе у другој половини 19. века нестало је из употребе, па су партиципске облике заменила друга лексичко-граматичка средства. У граматикама савременог српског језика нема посебно издвојене партиципске категорије глаголских придева садашњег времена на *-ћи* и прошлог времена на *-вши*. То, међутим, не значи да је термин *радни глаголски придеви* *прошли* и *садашњи* времена за означавање партиципских облика непознат науци о српском језику. Руско *причастия* у домаћој граматичкој литератури преводи се термином *глаголски придеви* (*партиципи*)² (в. нпр. Маројевић 1989: 217), а термином *глаголски придеви* дефинисан је термин *партиципи* у Граматичком и лингвистичком појмовнику (в. Радовић-Тешић 2011). За придевске форме на *-ћи* са глаголском осномом типа *важећи*, *владајући*, *водећи*, *задивљујући* у граматичкој Пипер–Клајн (2014: 234) каже се да се „мењају као придеви и имају значење партиципа презента“.

Сама литература о партиципима у српском језику није мала, али је, разуме се, претежно усмерена на њихово изучавање у старијим слојевима наше писмености (уп. нпр. Белић 1998; Пешикан 1957; Пешикан 1970; Суботић 1984; Грковић-Мејдор 1997; Бјелаковић 2008; Јовановић 2017). Упркос томе што се у савременим граматика-

¹ Од облика партиципа презента активног и партиципа претерита активног I постали су још доста раније глаголски прилози односно герундији, који су и данас део граматичког система српског језика (глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли). Више о прегледу развитка партиципског система в. у Пешикан 1959.

² Систем глаголских придева у руском језику у великој мери се разликује од система глаголских придева у српском језику. Стандардни српски језик нема трпни глаголски придев садашњег времена, док се облици радног глаголског придева садашњег и прошлог времена највише чувају у придевској функцији (нпр. *будуће* време, *увиђујуће* позориште, *бивши* директор или у именичкој функцији (*прегседавајући*)).

ма српског језика радни партиципи (глаголски придеви) садашњег (-*ћи*) и прошлог (-*вши*) времена не издвајају као посебна категорија, у појединим савременим текстовима поменути глаголски придеви могу се срести у немалом броју примера. Ради се, пре свега, о употреби радних партиципа у савременим богословским и њима сличним текстовима (нпр. поучна, мисионарска литература). Партиципи у овом стилу подразумевају облике који се граде према глаголима, па сходно томе они од њих преузимају граматичке категорије и глаголска значења.

3. Радним партиципима садашњег времена на -*ћи* означава се трајање радње (процеса), односно постојање какве сталне или тренутне, привремене особине, својства, стања и сл. који се приписују именичком појму. Партиципи на -*ћи* најјасније се, поред семантике, уочавају у формама са рефлексивном морфемом *се*, коју уз падежну промену ниједна друга категорија нема. Због тога се случајеви са рефлексивном морфемом *се* не могу другачије одредити него као партиципи (глаголски придеви). Примери које дајемо припадају текстовима богословске садржине, па, сходно томе, закључујемо да партиципска категорија у савременом српском језику најјаче упориште има у богословском функционалном стилу писаног изражавања³ (в. Јовановић 2017):

(1) Савршени Бог ... састојећи се из душе разумне и човечанског тела, раван [је] Оцу по Божанству, мањи од Оца по човечанству (Поповић 2004: 105), (2) Култ, коме одсуствује разум и срце молећих се, хладна је молитва (Велимировић 2013: 165), (3) Кад наше шетње по нагло множећим се гробовима наших пријатеља ... постану дуже и дуже – тад ћемо осетити потребу и у једној вишој вери (Велимировић 2013: 19), (4) Подвижник не може изустити да је прави слуга Божији до тренутка када ће моћи да разуме речи апостола Павла односеће се на то исто (Перовић 2011: 82), (5) Блудника и кајућег се разбојника примио си, Спасе (Молитвеник) итд.

Партиципску употребу имају и образовања на -*ћи* настала од неповратних глагола. У њима се, такође, очитује партиципско граматичко значење и функција, нпр.:

³ Присуство партиципа у текстовима богословског стила има, поред осталог, симболичку функцију, јер се кроз очување партиципског система истиче приврженост језичкој традицији заснованој на богатом црквенословенском језичком наслеђу. На тај начин чврсто се повезују прошлост и садашњост у језичком изразу, а стил још више појачава сакрални карактер текста, његову изворност, аутентичност (уп. Јовановић 2017: 97).

(6) Научник посматра из даљине природу и описује је; песник стаје раме уз раме са стварајућим силама и сам с њима дела (Велимировић 2013: 38), (7) Говорим верујућим у дела: није ли молитва моја делање и пределавање мене самога? (Велимировић 2003: 123), (8) Када сам приспео у манастир покајника, ту праву земљу плачућих, видео сам заиста (ако није дрско рећи) оно што око немарна човека не виде (Богдановић 2008: 53), (9) Кад би осуђеници осетили да се неко од њих пре осталих спрема да умре, окруживали би га док је још при свести ... климајући главом, запиткивали умирућег (Богдановић 2008: 57) итд.

У неким примерима присутна је изворна партиципска семантика: 'тренутност', 'привременост', нпр.: (10) Бесмртни Боже мој, погледај милостиво на једну догоревајућу свећу (Велимировић 2003: 46), коју је немогуће заменити еквивалентним придевом, а да се задржи значење тренутности радње.

Упркос повратној форми мотивног глагола од којег је образован партицип, у следећем примеру из дела Н. Велимировића налазимо облик без рефлексивне морфеме *се*, иако је у садржају партиципског облика присутно граматичко значење повратности, нпр.: (11) Свет умире свакога тренутка и рађа се сваког тренутка. Плач рађајућих створења меша се с' плачем умирућих и гуши се под лепим покривалом природе (Велимировић 2013: 8).

На основу датих примера видимо да се радни партицип садашњег времена на *-ћи* налази у следећим функцијама: 1) атрибутој функцији, у саставу именичке синтагме, обично по моделу партицип + именица (прим. 3, 5, 6, 10), 2) функцији атрибута издвојеног из именичке синтагме (као дела зависне реченице у дубинској структури) (прим. 1, 4) и у 3) именичкој служби, пошто у себе приме садржај именичког појма који одређују (2, 7, 8, 9).

Када погледамо наведене примере партиципских образовања на *-ћи*, примећујемо да се њихов лексичко-семантички садржај може интерпретирати односном реченицом са заменицом „који“, слично ономе како се дефинишу придеви у описним реченицама српског језика⁴ (в. Јовановић 2017: 92). Неки се могу заменити придевом приближне семантике, али код већине примера партиципски облик носи другачији садржај, те је зато замењив најчешће само односном реченицом: уп. Бесмртни Боже мој, погледај милостиво на једну догоревајућу свећу [: ... на једну свећу која догорева], Подвижник не може изустити да је прави слуга Божији до тренутка када ће моћи да разу-

⁴ У трансформационо-генеративној граматици партиципи се замењују односном реченицом.

ме речи апостола Павла односеће се на то исто [: ... које се односе на то исто] итд. Због чега је то тако? Због чега се ови облици, по форми и граматичким категоријама блиски придевима, у многим случајевима не могу заменити придевима других творбено-граматичких категорија? Одговор на ово питање лежи делом у семантици основних речи, тј. мотивних глагола, чији се садржај не може трансформисати у придевску категорију, а делом у семантици контекста, који захтева управо партиципску форму речи, будући да се једино партиципским обликом поред значења стања, особине и сл. може исказати тренутак, привременост радње, стања, особине и сл.

4. У савременом српском језику постоје форме по облику и значењу блиске описаним партиципским образовањима на *-ћи*, које су по граматичкој функцији изједначене са правим придевима. Реч је о придевима на *-ћи* од глаголских основа, који су нарочито постали продуктивни последњих неколико деценија, претежно у терминологијама и устаљеним лексичким спојевима, нпр.: *брзорасићућа економија*, *јосићућући професор*, *искачући прозор* (у терминологији компјутерског софтвера и интернета), *лежећи болесник* „онај који је бољешћу везан за постељу, за лежај (у болници)“, *леићећа бомба*, *ојомињућа изјава* (опомињући „који опомиње, упозорава на нешто (обично на последице)“ у прим. У њеној сенци је остала једна веома опомињућа изјава министра финансија (Иконић С., Печат 476/2017, 12)), *обећавајући одговор*, *ослобађајућа пресуда*, *охрабрујућа вест*, *йонижавајући / йоражавујући йоложај*, *йреићеће / узнемирујуће йисмо*, *разарајући йроцеси* (разарајући „који разара, доводи до разградње, уништења нечега“ у прим. Танасић [се] ... упустио у описивање неких догађаја, објашњавање појединих историјских појава и разарајућих друштвених процеса који су се најбоље видели у Сарајеву (Бајић Ј., Печат 477/2017, 66)), *скривајућа меића*, *ијекући рачун* итд. Оно што је заједничко свим овде наведеним примерима јесте то да се облици са партиципским квалификативно-глаголским значењем налазе у мањевише устаљеним или терминолошким спојевима у више струка и области знања. Одговор на питање откуд у спесијалној лексици и терминологији толико образовања на *-ћи* вероватно лежи у томе што се њима у краћем, језички кондензованом изразу исказује садржај за који би у књижевном језику требало више средстава, а познато је да струковни називи траже тачност, јасност и краткоћу израза. У многим савременим терминологијама постоји реална потреба за оваквим облицима јер се тиме избегавају двочлани и вишечлани термини. Ширењу ових облика погодује утицај страних језичких структура које садрже партиципске облике (нпр. енглески, руски) на српски језик

путем површинског превођења. Морфолошки и синтаксички гледано, ови облици постали су прави придеви, будући да се не могу наћи у другим синтаксичким позицијама осим у споју *йригев у айрибуџској функцији + именица* нити се налазе у форми са рефлексивном морфемом *се*, као што је био случај код претходно анализираних примера који припадају богословском стилу.

5. Употреба радног глаголског придева (партиципа) прошлог времена на *-вши* у савременом српском језику функционално је ограничена на текстове православног богословља. Овим партиципом означава се радња, стање или процес који се приписује лицу или предмету, а време у којем се они остварују одиграва се пре радње означене предикатом главне реченице. Партиципска форма на *-вши*, као што је био случај и код партиципских образовања на *-ћи*, најочљивија је код примера са рефлексивном морфемом *се*, која се у конкретном случају налази у функцији издвојеног атрибута:

(12) Светосавље је још један од светодуховских плодова светога Предања пројавившег се унутар српског хришћанског народа Божијег (Перовић 2011: 44).

Такође, као и код радних партиципа садашњег времена на *-ћи*, радни партицип прошлог времена настаје и од неповратних глагола, у конкретном примеру у функцији издвојеног атрибута:

(13) Свесилноогњенообразна роса Духа Светога, сишавша у виду пламених језика на Апостоле и на сав окупљени народ у Јерусалиму на Дан Педесетнице, сваке године силази и на православне вернике, окупљене на дан Велике Суботе у јерусалимском храму Васкрсења (Перовић 2011: 62).

Као и код партиципа актива садашњег времена на *-ћи*, и овде налазимо елиптиране облике на *-вши* у именичкој служби, нпр.: (14) *Поїле, како йрисусїво Сишавшеї с неба лечи оне, који исїюведише живоїї, и умрївјује оне, који исїюведише смрїї!* (Велимировић 2003: 95), односно облике рускословенског (црквенословенског) порекла на *-ши* у придевској или именичкој функцији: *одшедши, њадши, умерши, усойши* итд.

6. На основу спроведене анализе употребе радних партиципа у савременом српском језику можемо извести неколико закључака који се тичу граматике, употребе у језику и књижевнојезичке норме. У погледу структуре (граматике) ваљало би разликовати, иако то није у свим случајевима лако, праве радне партиципе садашњег и прошлог времена од форми са партиципским квалификативно-глаголским значењем, које су, по свој прилици, морфолошки ближе правим придевима него партиципима (на то упућује блокираност њихове синтак-

сичке позиције која је увек у функцији атрибута непосредно испред именице, устаљеност лексичких спојева у којима се јављају, склоност ка терминологизацији). Иако се ни у једној граматици од Вука до данас не издваја категорија радних партиципа на *-ћи* и *-вши*, у савременом српском језику оба радна партиципа, како нам грађа показује, у најпотпунијој форми (укључујући и облике са рефлексивном морфемом *се*, употребу у функцији издвојеног атрибута итд.) употребљавају се у текстовима богословског садржаја. То што се они живо данас употребљавају упркос стандарднојезичкој регулативи указује на то да у случајевима када комуникативне потребе одређеног стила захтевају језичка решења која нису у складу са нормом књижевног језика, у језичкој пракси правила стила имају предност над званичном граматици и нормом. На другој страни, када је реч о облицима придева на *-ћи* са партиципским квалификативно-глаголским значењем, норма српског књижевног језика према њима данас има далеко мекши став него што је имала раније (в. Клајн 2003: 310). И даље су на снази препоруке да се ови облици не шире науштрб већ постојећих придева са еквивалентним значењем (в. Пешикан 1970: 87–88), али у бројним случајевима творбе поменутих придева, било да се ради о нивоу општег језика, било о његовој специјалној употреби – терминологији, норма српског књижевног језика не стоји на путу њиховог грађења нити употребе.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, Партиципи (погл.), у: Александар Белић, *О језичкој њприроди и језичком развипику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 274–281.
- Бјелаковић 2008: Исидора Бјелаковић, *Партиципски ѡасив у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грковић-Мејџор 1997: Јасмина Грковић-Мејџор, Партиципи у српско-словенском језику, *Зборник Маѡице српске за филолоѡију и линѡивисѡику XL/1*, Нови Сад, 21–39.
- Јовановић 2017: Владан Јовановић, Партиципска образовања на *-ћи* и *-вши* у савременим текстовима српског православног богословља, *Зборник Маѡице српске за филолоѡију и линѡивисѡику LX/1*, Нови Сад, 87–101.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Друѡи део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Маројевић 1989: Radmilo Marojević, *Gramatika ruskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Пешикан 1959: Митар Пешикан, Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику* II, Нови Сад, 88–106.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему, *Наш језик* XVIII/1–2, Београд, 80–92.
- Пипер–Клајн² 2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радовић–Тешић 2011: Милица Радовић–Тешић, *Грамаћички и лингвистички њојмовник*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.
- Суботић 1984: Љиљана Суботић, Судбина партиципа у књижевном језику Срба у 19. веку, *Прилози њроучавању језика* 20, Нови Сад, 3–76.

ИЗВОРИ

- Богдановић 2008: Димитрије Богдановић (прев.), Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Бања Лука: Романов.
- Велимировић 2003: Николај Велимировић, *Мољитве на језеру*, Ваљево: Глас Цркве.
- Велимировић 2013: Николај Велимировић, *Религија Њејошева*, Крушчић: Панонске нити.
- Молитвеник, *Покајни канон Господу нашем Исусу Христју*, <http://www.molitvenik.in.rs/molitve/molitvenik_sveti_avva_justin/pokajni_kanon_Gospodu_nasem_Isusu_Hristu.html> 15. 11. 2016.
- Перовић 2011: Давид Перовић, *Пројаве хришћанског ејоса у Домостроју сјасења, кроз личносј, и у бојословју. Сјослови о хришћоинхији као нарави њо Христју и о нарави анјихристјовској*, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.
- Печат, недељне новине, Београд.
- Поповић 2004: Јустин Поповић, *Дојмаћика ѡ православне цркве* II, Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског – Ваљево: Манастир Ћелије код Ваљева.

Владан З. Јованович

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЧАСТИЙ НАСТОЯЩЕГО (-ЋИ)
И ПРОШЕДШЕГО (-ВИИ) ВРЕМЕНИ И ИХ ОТНОШЕНИЕ К
БЛИЗКИМИ ЯВЛЕНИЯМИ В НАСТОЯЩЕМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье анализируются причастия настоящего (-ћи) и прошедшего (-виш) времени и им близкие явления в форме прилагательных в настоящем сербском языке. В первой части статьи комментируются термин «радни глаголски придев» и литература по этой тематике. Во второй части следует анализ упомянутых форм на основе примеров из письменных текстов. В дополнение к анализу грамматических рефлексов бывших причастий на современном сербском языке, в статье анализируются соответствующие образования, прежде всего прилагательных на -ћи от глагольных основ, в которых проявляется семантика причастия.

Ключевые слова: причастия („глаголски придеви“), прилагательные на -ћи от глагольных основ, граматика, норма, сербский язык.